

CSÜRÖS ANDRÁS

**Adalékok az egyházi ingatlanok
tanácsköztársasági államosításához,
különös tekintettel
a Református Egyházra**

Háttér

Az Osztrák–Magyar Monarchiában a Magyar Református Egyház kiépítette az országos szervezetét, stabilizálta helyzetét, a társadalomban, a politikai életben egyre hangsúlyosabb szerepet kapott.¹ A protestantizmuson belül régóta megjelent a szociális gondolat, vagy akár a szociáldemokrácia ideológiája is, például Jánosi Zoltán debreceni lelkész prédikációiban.² Utóbbi összefüggésben állt a liberális teológia térnyerésével is, és azzal a tendenciával, hogy egyesek keresték a kapcsolatot a szociális megújulás és a protestantizmus között. Egy idő után a „halaadás” nem tartott igényt a protestantizmusra.³ Az egyházvezetés legfőbb gondja az 1848. évi XX. törvénycikk végrehajtása volt,

¹ Kósa László: Az egyházak és az állam viszonyának változásai a 19. századi Magyarországon. In: Uó: *Művelődés, egyház, társadalom. Tanulmányok.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011. 118–126.

² „Én csak egy vallást ismerek, az Isten is csak egy vallást ismer, azt, amely új világot teremt, új embert és új emberiséget, új egyént és új társadalmat. Ez az Isten-ország vallása. És hogyha ez megvalósul, akkor érdemes lesz élni az életért. Az emberek majd úgy élnek együtt, mint az Isten gyermekei és egymásnak testvérei: szeretetben, igazságosságban, egyenlőségben, szabadságban, békeességben. Nem lesz többé osztályharc, mert nem lesznek osztályok. Nem lesz többé háború, mert nem lesznek népuszítók, háborúság-szítók.” *A Papi Dolgozatok* 10. kötetében, 1917-ben jelent meg a prédikációja. Idézi: Tóth Endre: Jánosi Zoltán életműve. In: Esze Tamás (szerk.): *Egyháztörténet. II.* 1–2. füzet. Református Egyetemes Konvent, Budapest, 1959. 4.

³ Hatos Pál: A magyar protestantizmus és eszmei fordulata Tisza Istvántól Ravasz Lászlóig. *Múltunk*, 2005/1. 104.

miközben a teológiai és gyülekezeti élet üressé vált.⁴ 1918–1919 forrongó éveiben idejétmúltta lett ez a cél. Addigi politikai, egyházi struktúráival nem tudta tartani a lépést az egyébként is követhetetlen történésekkel. Így az egyház a Károlyi-féle Népköztársaságban alig találta a helyét.

A kormányzat részéről nem találkozott stratégiaalkotással, inkább csak hirtelen döntésekkel. Tengely Adrienn a következőképpen összegzi a kor egyházpolitikáját: „Az 1918-as magyar polgári demokrácia legfőbb egyházpolitikai jellemvonásának azt tekinthetjük, hogy valójában sem a Károlyi-, sem a Berinkey-kormányoknak nem volt egyházpolitikája, csak a kormányt alkotó egyes személyek és pártok rendelkeztek külön-külön ilyen jellegű elképzelésekkel, amelyek azonban sokszor teljesen összeegyeztethetetlenek voltak. Így a kormányzat a pillanatnyi befolyások hatására teljesen rapszodikusán működött az egyházpolitika terén: például szét akarta választani az egyházat az államtól és ugyanakkor a főkegyúri jogot is birtokolni kívánta, ami nyilvánvaló ellentmondás. Ugyanez volt a helyzet a kormány megnyilatkozásaival is, az egyes kormánytagok, sőt időnként még ugyanaz a személy is egymásnak teljesen ellentmondó nyilatkozatokat adott ki. Elsősorban ennek köszönhető, hogy időszakunkban gyakorlatilag semmilyen egyházpolitikai intézkedés nem történt, de meg kell említenünk a kormány jól ismert halogató magatartását is.”⁵

Az új államformát egy radikálisan másik váltotta fel március 20-áról 21-ére virradó éjszaka. Magyarország a világtörténelemben teljesen új, marxista diktatúrában találta magát. Ezzel az előtte lévő fél év összes tárgyalása, gondolkodása, közeledése semmivé lett. „A Tanácsköztársaság minden olyan antiklerikális egyházpolitikai intézkedést azonnal bevezetett, amelytől a megelőző hónapokban az egyházak féltek.”⁶

⁴ „A vallási rendszer egyre kevésbé volt képes a más társadalmi alrendszerben lezajló változások irányítására.” HATOS Pál: I. m. 91.

⁵ TENGELY Adrienn: *A magyar egyházak a forradalmak korában*. Líceum, Eger, 2011. 527.

⁶ Uo. 531.

Tanulmányomban külön nem térek ki az egyházakat, egyházi személyeket ért sérelmekre, atrocitásokra, csupán az ingatlanok államosításának körülményeit kívánom megvizsgálni.

Voltak szimbolikus locusok, fontos egyházi központok, amelyeket a tanácskormány a tudomány fellegrárává akart megtenni. Az intézményi épületek hasznosítására a legkülönfélébbeket találtak ki. Volt, ahol idősek otthonát, magánlakásokat, árvaházat akartak kialakítani. A Ráday utcai Teológiára a IX. kerületi Munkástanács költözött. A Református Konventi Székházba a Vas- és Fém munkások Országos Szövetsége került. Pannonhalmán nemzetközi „tudósotthont” terveztek. Az ingatlanok államosítása mellett ez olyan jelképes területfoglalás volt, mint, amikor május 1-jén a Hősök terén Gábrielt vörös drapériával takarták le, vagy a Kígyó téren Pázmány Péter szobra köré építették az egyik vörös földgömböt.⁷

Az intézményi államosítást a helyi tanácsokkal összedolgozva a központi szervezet, az úgynevezett Vallásügyi Likvidáló Hivatal végezte, Faber Oszkár vezetésével.⁸ Munkájukat segítették a központi vagy éppen helyi szabályozások. Voltak olyan rendeletek, amelyek közvetlenül, mások közvetetten érintették az egyházakat. Utóbbi példák közé tartozik az alkoholtilalom is, amelynek komoly következménye lett az úrvacsorákra, misékre nézve.⁹ A Tanácsköztársaság elsősorban az egyházi ingóságokat, ingatlanokat, azaz vagyont akarta megszerezni. Egyrészt ezen erőforrásokat más – azonnali és távlati – célok hasznosi-

⁷ VÖRÖS Boldizsár: Károlyi Mihály tér, Marx-szobrok, fehér ló. Budapest szimbolikus elfoglalásai 1918–1919-ben. *Budapesti Negyed*, 2000/3–4. 144–172.

⁸ Legfontosabb tanulmány a témában: FAZEKAS Csaba: A „Vallásügyi Likvidáló Hivatal” 1919-ben. In: PÖLÖSKEI Ferenc–STEMLER Gyula (szerk.): *Múltból a jövőbe. Tanulmányok*. ELTE BTK Újkori Magyar Történeti Tanszék, Budapest, 1997. 63–101. Az intézet apparátusa nagy volt: „Összesen 364-et tett ki, tehát egymagában többet, mint a volt vallás- és közoktatásügyi minisztérium teljes személyzete.” Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára [továbbiakban: MNL OL] K-46 PTI-605. f. 6. doboz. II. /5. Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumi jelentések. 5. lap.

⁹ CSÜRÖS András Jakab: Úrvacsora és szesztilalom 1919. *Protestáns Téka*, 2015/1. 29–40.

tására kívánták rendelni, másrészt az egyházak anyagi alapjainak megrendítése az egyházak meggyengítését is szolgálta.

A Közoktatásügyi Népbiztosság helyett a Forradalmi Kormányzótanács adott ki rendeletet az iskolák államosításáról. A dokumentum már március 29-én megszületett. Kitűnik ebből, hogy mennyire fontos kérdésként kezelték az iskolaügyet.¹⁰ A többségében egyházi oktatási intézményeket megpróbálták ideológiailag is átgyúrni, például betiltották az imádkozást.

A népbiztosság vallásügyi rendeletét 1919. április 21-én adták ki. Ebben a legrövidebb tétel annak a felsorolása volt, hogy mit nem vesznek el a felekezetektől. Nem estek államosítás alá a templomok, kápolnák, imaházak, haranglábak, szobrok és kegytárgyak.¹¹ Azaz szigorúan csak a szakrális funkcióval bíró tárgyak és épületek maradhattak meg. Viszont a parókiák, szolgálati lakások nem, aminek következtében – ahogy látni fogjuk –, több helyen ki is lakoltatták az egyházi személyeket.

Az április 25-én megjelent rendelet szerint a helyi tanácsok által kiküldött likvidáló bizottság elvehet minden ingó és ingatlan vagyont az egyházközségektől.¹² Április 28-án a könyvtárak köztulajdonba vételéről¹³ és a levéltárak állami kézbe kerüléséről adtak ki rendeletet. A Belügyi Népbiztosság az 1895 előtti anyakönyveket is bekérte.¹⁴ Az egyházi birtokok államosítása kapcsán június 2-án egy további szabályozás született, mely az átadás technikai részleteiről szólt.¹⁵

¹⁰ A Forradalmi Kormányzótanács XXIV. számú rendelete a nevelési és oktatási intézetek köztulajdonba vételéről. Budapest, 1919. március 29. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Magyar Történeti Szövegyűjtemény, 1914–1999*. I. kötet. Osiris Kiadó, Budapest, 2000. 92.

¹¹ Az egyházi vagyonok átvétele. In: PONGRÁCZ Jenő (szerk.): *Tanácsköztársasági Törvénytár*. II. kötet. Magyarországi Szocialista Párt kiadása, Budapest, 1919. 137–140.

¹² Uo.

¹³ A közművelődési intézmények, tanintézetek, hivatalok, egyházak könyvtárainak köztulajdonba vétele. In: *Tanácsköztársasági Törvénytár*, III. kötet. 92–93.

¹⁴ A felekezeti anyakönyvek beszolgáltatása. In: *Tanácsköztársasági Törvénytár*, IV. kötet. 39–40.

¹⁵ Az egyházi birtokok átadásáról szóló kormányzótanácsi rendelet végrehajtása. Uo. 105–106.

A vallásszabadságról szóló rendelet három pontját nemcsak ki kellett hirdetni húsvétvasárnap és a rá következő két vasárnapon a templomokban, hanem előírták, hogy azt a papok, lelképásztorok magyarázzák is el a híveknek.¹⁶ Grotoszki módon tehát pont a vallásszabadság kihirdetése kapcsán szóltak bele súlyosan az egyházak belső ügyeibe, méghozzá az istentiszteleti eseményekbe. A kihirdetést és a „magyarázatot” is ellenőrizték, ahogy erre a helyi tanácsokat az ugyancsak április 17-én kelt másik rendeletben kötelezték is.¹⁷ Az ellenőrzés és a kihirdetés kötelezettsége azért is visszás, mert a rendelet éppen azt mondja ki, hogy az állam nem fog beleszólni az egyházak működésébe és életébe.¹⁸

A fent említetteken felül az egyházak tanácsköztársaságbeli életét érintette annak földpolitikája is. A szabályzás szerint a kis- és törpebirtokok magántulajdonban maradhatnak, az egyháznak minden 100 holdnál nagyobb mezőgazdasági és minden 10 holdnál nagyobb szőlő-, valamint az összes erdőbirtokot át kellett adni a helyi tanácsnak.¹⁹

Az 1919-es proletárdiktatúra nemegyszer bibliai képeket, kifejezéseket használt a hivatalos anyagaiban. A földek államosításakor kiadott röplapban például ez állt: „Levél a faluba. A biblia azt mondja, hogy miután a kürtösök hétszer belefújtak a kürtbe, leomlottak Jericho falai! [...] A magyar forradalmi kormányzótanács egyetlen rendelettel ledöntötte a nagybirtok (latifundium) falait...”²⁰

A következőkben a „likvidálást” nem területi alapon, nem is intézménytípusokra bontva mutatom be, hanem az elkobzás intenzitása szerint csoportosítva ismertetem a Tanácsköztársaság Református Egyházzal szembeni megnyilvánulásait.

¹⁶ LADÁNYI Sándor (szerk.): *Válogatott kövek a református egyház és állam kapcsolatának medréből*. Exodus Kiadó, Budapest, 2006. 38.

¹⁷ Uo. 39.

¹⁸ Győri vármegyéből írott forrásaink is vannak a szakrális alkalmak ellenőrzéséről, hiszen erről megannyi jelentés fennmaradt: MNL Győr-Moson-Sopron Megyei Levéltára [továbbiakban: GYMSML] XVI. 1. 3. doboz. 503–523.

¹⁹ Az egyházi birtokok átadása. A Forradalmi Kormányzótanács XCV. sz. rendelete. In: *Tanácsköztársasági Törvénytár*, III. kötet. 32–33.

²⁰ TISZAY Andor (szerk.): *A Magyar Tanácsköztársaság röplapjai. Bibliográfia és dokumentumgyűjtemény*. FSZEK–OSZK, Budapest, 1959. 151.

„Egyházunkhoz senki se szólt.” Közöny vagy jóindulat?

A likvidálást, vagyis az egyházi ingó és ingatlan vagyonok álamosítását a közvélemény jelentős része jogtalanoknak tartotta, míg az egyházi alkalmazottak közönséges rablásnak élték meg. Az egyházi vagyon államosításának végrehajtása régióként, községenként eltérően zajlott, a legteljesebben Budapesten történt meg. Ennek oka, hogy vidéken jóval kisebb volt a proletárdiktatúra társadalmi bázisa, sőt, a pártszervezet egyes vidékeken teljesen hiányzott is.²¹ Mégsem jelenthetjük ki, hogy a fővárost leszámítva a likvidálás intenzitása regionális alapon más és más lett volna, hiszen ugyanazon a megyén, ugyanazon a járáson belül is teljesen eltérő képet mutatott. Először azokat a településeket nézzük meg, ahol forrásaink szerint a rendeleteket alig vagy egyáltalán nem hajtották végre.

A települések jelentős részében egész egyszerűen elmaradt a likvidálás. Lehet, hogy az egyházak iránti pozitív hozzáállás miatt, vagy érdektelenségből, ez szinte kideríthetetlen. Egyes települések az egyházi vagyont, az iskolákat és a hittanoktatást is teljesen sértetlenül hagyták – így jártak el például Szokolyán.²² Bonyhádon megmaradtak a hívek adakozásából összegyűlt anyagiak, hogy a javadalmakat fedezzék vele és a templomokat működtetni tudják.²³ Tetétlenül csak a zászlókat szedték le az intézményekről.²⁴ Kiskunhalason,²⁵ vagy éppen Tiszacsegén²⁶ szintén nem történt változás – mintha érdeklődés hiányában elmaradt volna maga a kommunizmus is. Baranya teljes egészében kimaradt a likvidálásból,²⁷ a déli sávja is, amelyet a

²¹ ROMSICS Ignác: A Duna–Tisza köze hatalmi-politikai viszonyai 1918–1919-ben. In: ROMSICS Ignác (szerk.): *Dokumentumok az 1918/19-es forradalmak Duna–Tisza közti történetéhez*. Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét, 1976. 68–87.

²² MNL OL K-46 PTI 605. f. 11. doboz. II/26. ó. e. 53–54.

²³ K. BALOG János (szerk.): *A két forradalom Tolna megyében (1918–1919). A polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság történetének válogatott dokumentumai*. MSZMP Tolna Megyei Bizottsága, Szekszárd, 1970. 176.

²⁴ MNL OL K-46 PTI 605. f. 11. doboz. II/24. ó. e. 90.

²⁵ MNL OL K-46 PTI 605. f. 12. doboz. II/29. ó. e. 218.

²⁶ MNL OL K-46 PTI 605. f. 11. doboz. II/24. ó. e. 93.

²⁷ MNL OL K-46 PTI 605. f. 9. doboz. II/15./a. ó. e. 14–15.

szerbek tartottak megszállás alatt. A Tanácsköztársaság bukását követően a vámospércsi lelkész rövid mondatban számolt be a százharminchárom nap alatt történekről: „Egyházunkhoz senki sem szólt.”²⁸

Kecskeméten továbbléptek. Ott sem likvidálták a vagyont, de az egyházközséget illető bevételeket nem továbbították a jogos tulajdonosnak.²⁹ Szombathelyen direkt a protestáns vagyont leltározták először, viszont ott buzgón eljárva vették számba a Bibliát, a ruhafogast és a szószéket is.³⁰ A szombathelyi járás egyébként sem járt elől a likvidálásban: csak három községben vették el az iskolákat.³¹ Hajdúnánáson egyedül a református egyházközség vagyonát vették zár alá, de az egyházak egyéb dolgaiba nem szóltak bele.

Pozitív intenciókkal találkozunk Kaposvár esetében, ahol a likvidáló biztos előre szólt a református lelkésznek, hogy hamarosan érkezni fog, ezzel szabotálva az eljárást. A leltározás után, mulatságos módon, többször visszament a lelkészekhez bocsánatot kérni.³² A számok alapján hasonló történhetett Nyíregyházán is a zsidó hitközségekkel. Az ortodox izraelitáknál összesen csak 42 korona pénzt és két kegytárgyat találtak (ezüst tóramutató, ezüstserleg). A másik izraelita hitközségben két ezüst tóratartót, négy csengőt és 95 korona készpénzt találtak mindösszesen.³³ Szemben a Nyíregyházi Evangélikus Gyülekezettel, ahol 262 408 korona 50 fillér értéket foglaltak le Geduly Henrik püspök jelenlétében.³⁴

Forrásaink alapján kedvezően álltak az egyházakhoz egyes községekben. Támogatták a vallástanítás folytatását például

²⁸ MNL OL K-46 PTI 605. f. 11. doboz. II/24. ó. e. 98.

²⁹ *Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1919. szeptember 28. 6.

³⁰ FAZEKAS Csaba: I. m. 67.

³¹ RÁCZ János (szerk.): *A Tanácsköztársaság Vas megyében*. MSZMP Vas megyei Bizottsága, Szombathely, 1979. 261.

³² FAZEKAS Csaba: I. m. 79.

³³ MNL Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltára [továbbiakban: SZSZBL] XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 1. doboz. 39–40/1919.

³⁴ MNL SZSZBL XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 1. doboz. 41/1919. és 52/1919.

Tótkomlóson, Pusztaföldváron és Újkígyóson is.³⁵ A Bogyiszlói Munkástanács úgy határozott, hogy továbbra is egyházi kezelésben hagyja az ingatlanokat, földet, birtokot. A kántortanítói lakást pedig, a hivatás kettéválasztása után, átengedte a kántornak.³⁶

Nádházy Bertalan battonyai lelkész, aki furcsamód egyszerre a helyi direktórium elnöke is volt,³⁷ valószínűleg egyedüliként a kálvinista lelkészi karban, a diktatúra bukása után jelentette az esperesnek, hogy anyagi kár nem érte a gyülekezetet, az istentiszteletek, a vallástanítás zavartalanul folyt tovább.³⁸ Saját bevallása szerint a felülről kapott intenciókat nem érvényesítette, a régi tisztségviselőket a helyükön tartották. Amikor megkapta a túszejtésre felszólító levelet, mely szerint a községben próbáljon meg a korábbi prominens személyek közül túszoikat ejteni – mint direktóriumi elnök –, szétépte.³⁹

Edvén a katolikusok azzal érveltek a plébániai vagyron mellett, hogy az nem „könnyen szerzett”, azaz kegyúrtól kapott, hanem a falubeliek által összeadakozott – ezért nem szabadna elvenni.⁴⁰ Ugyanitt a lutheránus iskolán torony volt, és imaháznak is használták. Az eset joghézagnak is betudható, a helyiek imaházként akarták tovább hasznosítani. A kérést felterjesztették a népbiztosságra.⁴¹ Dör községben is az egyházi javak köztulajdonba vételének mellőzését kérte a helyi likvidáló bi-

³⁵ SZABÓ Ferenc (szerk.): *A Tanácsköztársaság Békés megyében, 1919.* MSZMP Békés megyei Bizottsága, Békéscsaba, 1969. 192. és 194.

³⁶ MNL GYMSML, Soproni Városi Levéltára [továbbiakban: SL] XVI. 105. Soproni Papi Vagyon Politikai Biztos iratai 5. doboz. 777. – A Soproni Városi Levéltár gazdag iratanyagára tekintettel több helyi forrást említek meg. A környező községek katolikusak, illetve evangélikusak, de az ott készült iratok újabb kérdésfelvetéseket, információkat tartalmaznak, ezért a közlésük megkerülhetetlen egy ilyen tanulmányban.

³⁷ TAKÁCS László: Battonya a Tanácsköztársaság idején. In: SZABÓ Ferenc (szerk.): I. m. 288–303.

³⁸ Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára [továbbiakban: TTREL] I. 29. Békés-Bánati Egyházmege iratai. Egyházközségekre vonatkozó iratok. 3. doboz. Battonya, 1893–1922. 4/1920.

³⁹ TTREL I. 29. Békés-Bánati Egyházmege iratai. i. Egyházközségekre vonatkozó iratok. 4. doboz. Battonya, 1922–1941. 28/1919. 5.

⁴⁰ MNL GYMSML SL XVI. 105. 1. doboz 990/1919.

⁴¹ MNL GYMSML SL XVI. 105. 1. doboz 1332/1919.

zottság. De nem hivatalos felterjesztett levélben, hanem a leltározási íven!⁴²

A lékai járásban szándékosan addig húzták a likvidálás ügyét, amíg végül elmaradt.⁴³ Lajtaszentgyörgyön hasonló történet: ott júniusig halasztgatták a vagyon elvételét. Akkor is úgy nyilatkoztak, hogy a katolikus lakosság továbbra is papot akar tartani, de „annak eltartása a proletárok nagy pénzbeli megterhelhetésével járna, a helybeli községi tanács *a proletárság érdekében* úgy határozott, hogy a plébániaföldeket, templomvagyont és alapítványokat, további intézkedésig jelenlegi rendelkezésükben meghagyja”.⁴⁴ A kapuvári járási tanács elnöke május 24-i levelében megkérdezte Zsigmond Lajos vármegyei biztost, hogy a templomépítésre, javításra szánt pénzt, illetve a misealapítványokat elvegyék-e. Az önkéntes adományokat a „szegény proletárookra” hivatkozva nem akarták elvenni, majd a templomalappal kapcsolatban fejtették ki, hogy szerintük azt nem kéne leltározni.⁴⁵

Cserépfalun forrásunk bizonyítja, hogy nem hanyagság, hanem konkrét szabotálás történt: a Munkástanács tagjai „a legtisztességesebb kispapokból” álltak, s a rendeleteket nem hajtották végre.⁴⁶ Kivételes eset történt Felcsúton, ahol felmérték a likvidálandó földeket, és a katolikus, református iskolák államosítása helyett azok tatarozását rendelték el.⁴⁷

Voltak tehát esetek, ahol az egyházközségek a közönnyel, máshol pedig kifejezett jóindulattal találkoztak.

⁴² MNL GYMSML SL XVI. 105. 5. doboz 690–692/1919.

⁴³ MNL OL K-46 PTI 605. f. 12. doboz. II/34. ó. e. 2.

⁴⁴ MNL GYMSML SL XVI. 105. 1. doboz 1214/1919. (*Kiemelés – Cs. A.*)

⁴⁵ MNL GYMSML SL XVI. 105. 1. doboz 1150.

⁴⁶ MNL OL K-46 PTI 605. f. 10. doboz. Borsod megyei jelentések II/19. ó. e. II. 200.

⁴⁷ GYURKÓCZA Bendegúz–MOLNÁR Ferenc: Az 1918–1919. évi forradalmi események és a Tanácsköztársaság története Felcsúton. In: ESTÉLYI Gyula–HETLINGER Pál–FARKAS Gábor–MAKKAY János (szerk.): *A Tanácsköztársaság eseményei a bicskei járásban*. MSZMP Bicskei Járás Bizottsága és a Bicskei Járási Tanács Végrehajtó Bizottsága, Bicske, 1969. 61–72.

A törvény mérséklésével. Engedékenység vagy képzetlenség?

Az államosítás egyes helyeken alacsonyabb intenzitással történt meg, vagy el is maradt. A haracsonyi plébános esetében olyan szembenállással találkoztak, amilyennel, úgy tűnik, nem számoltak: egész egyszerűen megtagadta a vagyon átadását és elszállítását.⁴⁸ Ezt jelentették a likvidáló biztosok, de következményekről nincs tudomásunk.⁴⁹

Voltak joghézagok esetek, például kérdés merült föl annak kapcsán, hogy a világháború során beszolgáltatott templomi réztetők, orgonasípok, harangok helyett kapott pénzüsszeget likvidálni kell-e. Veszprém megye kiküldöttje szerint nem.⁵⁰ Ugyanígy döntöttek a plébános javaslatára Egyeden is, hiszen az a pénz a templom felszerelési tárgyai közé tartozott.⁵¹ A fent említett esetekben, egy bibliai kifejezéssel szólva, a „korbánt” meg akarták hagyni az egyház tulajdonában.

Ugyanígy helyi döntést igényelt a templomépítésre szánt pénz kérdése is. Bár a rendelet minden anyagi jószág elvételéről rendelkezett, így már a kérdésfelvetés önmagában jóindulatot feltételezett. Forrásaim közt Fertőszentmiklóson találtam a legfurcsább jogértelmezési esetet, miszerint a templomépítési alapot nem egyházi, hanem közvagyonként értelmezték, hiszen a templomot a falu szeretné felépíteni. Ezért a leltározásból ezt a megtakarítást ki akarták hagyni. Az erről szóló levelet aláírta a községi jegyző, a tanácselnök és az egész Munkástanács is. Július 12-én egy új levelet küldtek a megyei likvidáló bizottságnak, melyben részletesen érveltek az új templom építésére, harangöntésre félrerakott pénz megtartása mellett.⁵² Utóbbira Faber Oszkár vallásügyi népbiztos válaszolt, július

⁴⁸ MNL GYMSML SL XVI. 105. 1. doboz. 1454.

⁴⁹ Bauer József haracsonyi plébános a későbbiekben is a helyén maradt, és az Ausztriához való tartozás mellett agitált, ami miatt püspöki figyelemzetésben is részesült. BENKÉNE JENÓFFY Zsuzsanna: A győri egyházmegye papságának helyzete az Ausztriához csatolt területen 1918 és 1922 között. *Egyháztörténeti Szemle*, 2013/4. 60–83.

⁵⁰ MNL OL K-802. VKM Elnöki iratok A. Iratok. II. 78. doboz. 2375/1919.

⁵¹ MNL GYMSML SL XVI. 105. 5. doboz. 750–757.

⁵² Uo. 1158.; 1548–1549; 1555.

24-én már Sopronból, miszerint kérésük nem teljesíthető, és haladéktalanul kezdjék meg a likvidálást. Ha ezt az egész eljárást időhúzásnak szánták, tervüket sikeresen teljesítették. A fertőszentmiklósihoz hasonló érveléssel találkoztam a bói katolikus hívek érdekében írt tanácsi levélben, miszerint a templomépítési alap egyrészt vallási, másrészt községi célokat szolgál.⁵³ A sobori likvidáló bizottság meg sem kérdezte a politikai biztost a hasonló célú alapítványról, hanem természetesen vette, hogy azt az evangélikus gyülekezettől nem likvidálta. „Megjegyezzük, hogy a nevezett gyülekezetnek vannak alapítványai, melyek azonban kizárólag a templom fölépítése és felszerelése céljára szolgálnak.”⁵⁴

Az itt felmerült kérdések többségére választ ad egy Faber Oszkártól származó júniusi sürgöny: „Mindazok az egyházi felekezeti és általuk kezelt alapítványi vagyonok melyek a liquidálás megkezdéséig ilyen címen létesültek, azok nagyságára és eredetére való tekintet nélkül köztulajdonba veendő, tehát a mise örökmécs alapítványok és lelkész nyugdíj-alapok és úgy szintén köztulajdonba veendő az épületek is melyek iskolakul meg imaházakul is szolgáltak, ha csak rendkívüli körülmények (ezen épületek imaházul való ideiglenes meghagyását) nem indokolják.”⁵⁵

A föld elvétele kapcsán mezőgazdasági szempontból logikusan, kompromisszumkészen döntött pár helyi direktórium. A ságvári református lelkésznél, a Külső-Somogyi Egyházmegye esperesénél tárgyévre minden földbirtokot, jószágot és mezőgazdasági eszközt meghagytak.⁵⁶ Tordason is a föld, minden egyházi ingatlannal együtt, a betakarításig a tulajdonosnál maradt „a termelés zavartalan folytonosságának biztosítása céljából”.⁵⁷ Arról a határozat hallgat, hogy nem csak földeket kellett volna elvenni. Szekszárdon a földeket nem vették el ab-

⁵³ Uo. 1158.; 1548–1549; 1555.

⁵⁴ MNL GYMSML SL XVI. 105. 5. doboz. 567.

⁵⁵ MNL OL K-46. PTI 606. f. 1/36. ö. e. 8.

⁵⁶ Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára [továbbiakban: RL] A/1 b. Püspöki iratok, 1919. évi iratok 201. doboz 831/1919.

⁵⁷ FML XVI. 114. Tordas jegyzőkönyve, 1919. május 13. 246.

ban a gazdasági évben, viszont készpénzben a lelkésznek fizetnie kellett utána.⁵⁸

Az államosítás az idő szűkössége miatt csak névleg történt meg az Országos Protestáns Árvaegetlet Árvaháza esetében. „Élére gondnokot jelöltek ki, aki azonban sohasem jelentkezett.”⁵⁹

Több példán keresztül is kitűnik, hogy a helyi közösségek egy-egy településen nem a rendeletek betűje szerint, hanem saját belátásuk alapján döntöttek, nem egy esetben szembemelve a jogalkotói szándékkal.

Hajthatatlanul. A törvényt végrehajtva

A rendeleteket sok helyen betartották, és a likvidálást végrehajtották. A Dunántúli Református Egyházkerület értékpa-pírjait letétbe helyezték, majd 1919. augusztus 1. után hiánytalanul visszakerültek a jogos tulajdonos kezébe.⁶⁰ A Soproni Református Egyházközségben is ott maradt a pénz, de csak előzetes pénzügyi biztosi engedéllyel lehetett folyósítani.⁶¹ Más Sopron vármegyei településen a pénzt be kellett szállítani a legközelebbi állampénztárba.⁶²

Az esztergomi református vagyont zár alá vették,⁶³ Pápan már március 30-án a Református Kollégium pénztárát, nagy értékű gyűjteményét államosították, később a könyvtárat is. Az épületet és az intézmény összes vagyonát július 10-én vették

⁵⁸ RL D/254. Szekszárdi Egyházközség iratai 3. doboz. Igazgatási iratok, 1913–1919. 3916/1919.

⁵⁹ GÉRA Eleonóra Erzsébet: Az Országos Protestáns Árvaegetlet és árvaháza. In: KÓSA László (szerk.): *Reformátusok Budapesten*. II. kötet. Argumentum Kiadó, Budapest, 2006. 928.

⁶⁰ *Dunántúli Református Egyházkerület 1920. év szeptember hó 22–23. napjain Pápa városában tartott rendes Közgyűlésének jegyzőkönyve*. Pápa, 1921. 75–76.

⁶¹ MNL GYMSML SL XVI. 105. 1. doboz 11/1919.

⁶² MNL GYMSML SL XVI. 105. 1. doboz 1360/1919.

⁶³ VEZSENYI Péter: Az esztergomi egyházi vagyon likvidálása 1919-ben. Dénes Károly jelentései. *Fons*, 2014/4. 514.

át.⁶⁴ Voltak, akik buzgón hajtották végre a rendelkezéseket. Így tett a Szabolcs vármegyei direktórium is. Nyíregyházán már márciusban elkezdődött a vagyonek kobzása, precízen dokumentálva is azt.⁶⁵

Államosították a két fővárosi református központot, a Konventi Székházat (ma Zsinati Iroda) és a Dunamelléki Református Egyházkerület Püspöki Hivatalát. Utóbbi azért érdekes, mert egy épületben található vele a Ráday Könyvtár, Levéltár, illetve a Budapesti Református Teológiai Akadémia és annak kollégiuma is. A Ráday utca 28.-at március 30-án éjszaka kellett kiüríteni.⁶⁶ Ekkortól megszűnt a teológiai tanítás is, és az épület a IX. kerületi Munkástanácsé lett. Ide került a lakás-rekvirálás adminisztrációja.⁶⁷ Az egyházkerületi vagyont május 2-án likvidálták.⁶⁸ A kollégiumban Hamar István felügyelő tanár vezetésével bent maradhattak a teológusok, de rendszeressé váltak a házkutatások a szobákban. A folyosókon és lépcsőházban őrség állt.⁶⁹ Június 7-én, pünkösd előtti szombaton kellett kiköltözni. Az egyházkerület június 17-én kérelmet írt a Forradalmi Kormányzótanácsnak, hogy a Ráday utca 28. mentesüljön a lefoglalás alól,⁷⁰ sikertelenül. Az épületet nem csak

⁶⁴ HERMANN Istvánné–MOLNÁR Jánosné–MALAHOVSZKY László: *A Tanácsköztársaság közoktatáspolitikája megyei emlékei*. Veszprém Megyei Tanács VB Művelődésügyi Osztálya és a Magyar Pedagógiai Társaság Veszprém Megyei Tagozata, Veszprém, 1979. 45.

⁶⁵ MNL SZSZBL XVI. 11. Szabolcs vármegye direktóriumának iratai. 1. doboz.

⁶⁶ KOVÁTS J. István: *Egy élet prédikációja. Önéletrajz*. Szenci Győzőné Kovács Zsuzsanna kiadása, Budapest, 2005. 201.

⁶⁷ BOLYKI János–LADÁNYI Sándor: *Református Egyház*. In: LENDVAI L. Ferenc (szerk.): *A magyar protestantizmus, 1918–1948. Tanulmányok*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1987. 42–43.

⁶⁸ BALOGH Margit (szerk.): *Magyarország a XX. században II. Természeti környezet, népesség és társadalom, egyházak és felekezetek, gazdaság*. Babits Kiadó, Szekszárd, 1997. 336. Egyházkerületi likvidált értékek kimutatása. RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 851/1919.

⁶⁹ Püspöki jelentés 1919. november 8. In: *Dunamelléki Egyházkerület 1919. évi november hó 8-án, 1920. évi november hó 6-án, és következő napjain tartott évi rendes Közgyűlései, bírósági ülései, továbbá az 1919. és 1920. év folyamán tartott Egyházkerületi Intéző Bizottság ülései jegyzőkönyveinek rövidített hivatalos kiadása*. Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Rt. Budapest, 1921. 10.

⁷⁰ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 810/1919.

néveg államosították, hiszen az átalakításnak is nekifogtak. A Tanácsköztársaság bukását követően a visszatérő egyháziak az éléskamrát üresen találták, sőt hiányzott az épület összes villanykörtéje, illetve a kollégiumi bútorzat. A Ráday Könyvtár és a Levéltár érintetlen maradt,⁷¹ de azokat is fel akarták számolni, helyükre mást terveztek.⁷² A történet érdekesen folytatódott: a sok kár miatt a Dunamelléki Református Egyházkerület kártérítési keresetet indított a IX. kerületi Munkástanács minden volt tagja ellen.⁷³

A Református Egyház másik fontos fővárosi központja a Konventi Székház volt, mely az országos egyház központi irodáját, hivatalát foglalta magában. A Konventi Székház épületét, az Abonyi utca 21.-et a Vörös Órség akarta elfoglalni, ezért az egyházvezetés felvette a kapcsolatot a Magyarországi Vas- és Fémmunkások Központi Szövetségével, és nekik adták át az épület nagy részét.⁷⁴ Májusban egy magánszemély költözött be ugyanide. Az utcasarki nagyszobát, az elnöki szobát és annak előszobáját hagyták meg. Később a népörség egyik osztaga is beköltözött. Az ő tevékenységükről a későbbi jelentés szűkszavúan annyit ír, hogy utánuk ki kellett festeni... Júniusban a megmaradt szobákat is elvették, és a Népszórazokoztató és Műszaki Munkások Országos Szövetsége kapta meg.⁷⁵ A zsinati elnök szobáját és előszobáit egy „népes munkás családnak utalták ki”, akiket csak 1919. novemberben sikerült kiköltöztetni.⁷⁶ A székházban egy leírás szerint szakszervezeti vezetők is tartottak értekezletet a proletárdiktatúra májusi válságáról és az északi hadjáratról.⁷⁷

⁷¹ Püspöki jelentés 1919. november 8. I. m. 11.

⁷² RL A/1 b. 202. doboz. 1919. évi iratok 1162/1919.

⁷³ Püspöki jelentés 1919. november 8. I. m.12.

⁷⁴ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 1920. május 29-i konventi ülés. 57–60. 74/1920.

⁷⁵ HORVÁTH Miklós (szerk.): *Budapest története a forradalmak korától a felszabadulásig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980. 114.

⁷⁶ Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára 1920. május 29-i konventi ülés. 57–60. 74/1920.

⁷⁷ KIRSCHNER Béla: *A „szakszervezeti kormány” hat napja (1919)*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1968. 20.

A Ráday utcai épület államosítása azért is érdekes, mert itt egy hitéleti képzést biztosító intézményt lehetetlenítettek el. A teológiák államosításának kérdését tisztán láthatjuk, hiszen ezek kapcsán maga Faber Oszkár két ízben is értekezett. A katolikus központi papi szemináriumnak a következő tanévre díjmentesen biztosította az intézmény épületét, „korlátozva az általános lakásszabályok által”. A következő tanévtől viszont csak bérleti díj fejében szeretne volna átadni a szemináriumnak a saját ingatlanát.⁷⁸ Baltazár Dezső tiszántúli református püspökhöz is intézett levelet, amelyben kifejtette álláspontját, miszerint a teológiák működhetnek tovább – de bérelt ingatlanokban.⁷⁹

A károkozás, bútorok elvitele nem volt egyedi eset a Ráday utcában. A Kecskeméti Református Egyházmegye esperesi jelentése így számolt be a károkról: „Az iskoláknak a vörös- és a román uralom igen sok kárt okozott; bútorait, felszereléseit több helyen elpusztította. Halasnak, Ceglédnek több százezer, Nagykovácsnak félmilliónál is több kárt okozott iskolai intézményeiben.”⁸⁰ A tápiószzelei lelképásztort „ünnepi napon”, május 1-jén űzték ki lakásából, s utána kifosztották a parókiát.⁸¹

Ahogy korábban említettem, az egyházi ingatlanok államosítása a parókiákra is vonatkozott. Ezt a kitételel nagyon sokszor nem hajtották végre – de attól még létezett! Több helyen a lelkész, illetve a pap az ingatlanban maradhatott – mint bérlő. Viszont előfordult, hogy az ingatlan elérte a megszabott mértéket, így más családot is telepítettek mellé. Fazekas Csaba tanulmányában megállapítja, hogy a parókiákba „[e]gyes direktóriumok [...] előszeretettel utaltak ki azokban egy-két szobát hajléktalanoknak, nagycsaládos munkásoknak, rászorulóknak

⁷⁸ MNL OL K-802. VKM Elnöki iratok A. Iratok. II. Az Elnöki Osztály regisztratúrájából megmaradt iratok, 1874–1949. 78. doboz. Egyházi ügyek 2192/1919.

⁷⁹ BARÁTH Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás...” A Tiszántúli Református Egyházkerület története Baltazár Dezső püspöki tevékenységének tükrében, 1911–1920. Sárospatak, Hernád, 2014. 176.

⁸⁰ A Kecskeméti Református Egyházmegye Közgyűlésének Jegyzőkönyve. 1920. szeptember 29. Kecskemét, 1920. 23.

⁸¹ Uo.

nak”.⁸² Amikor az érseki, püspöki paloták államosítására gondolunk, nem szabad megfeledkezni arról, hogy azok is többek közt szolgálati lakások – bár méretükben és jelentőségükben eltérnek a többitől. A Forradalmi Kormányzótanács 10. számú rendelete szolt a lakásokról, mely nem tesz kivételt az egyházi lakásokkal, házakkal kapcsolatban, hanem kimondja, hogy minden lakóház a Tanácsköztársaság tulajdona.⁸³ Vagyis bár a lakáskérdés nem egyházpolitikai ügy volt, súlyosan érintette az egyházi személyeket is, a lakosság többi tagjával együtt.

Haypál Benő budai református lelkész így ír témánk kapcsán: „A lelkészi lakások is; csupán bérlője lehet azoknak a lelkész, illetve az egyház.”⁸⁴ A miskolci református püspöki parókiára három családot költöztettek be – igaz, Révész Kálmán püspök ekkor még Kassán lakott, tehát nem kellett kilakoltatni.⁸⁵ Gyulán a református parókiát elvették,⁸⁶ Dunapatajon ugyanez történhetett, hiszen a későbbi jelentés szerint „a kommunizálásból pusztán a templomot hagyták ki”.⁸⁷ Az etyeki likvidálás sorába eső ingatlanok között szerepel a református lelkészlak is a telekkel, a földek mellett.⁸⁸

Szekszárdon is államosították a református parókiát úgy, hogy a lelkész ott lakhatott továbbra is, de az „élvezett lakrészek után a lakáshivatal által megállapított bérösszeget” kellett fizetnie. A gyülekezetnek küldött levélben ki is fejtette a hatóság, hogy csak a helyi lakásvizonyoknak megfelelő méretű

⁸² FAZEKAS Csaba: I. m. 83.

⁸³ PRÁGER Miklós és mások (szerk.): *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai. VI/1. 1919. március–1919. június*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959. 35–36.

⁸⁴ *Új Reformáció*, 1919. április 27. II. évf. 17. sz. 1.

⁸⁵ Sárospataki Református Kollégium Levéltára [továbbiakban: SRKL] Kff. A. IV./2. Révész Kálmán iratai, 1864–1952. 1. Tiszáninneri Egyházkerület iratai. 9.

⁸⁶ *A Békésbánati Református Egyházmegye 1921. évben s az 1922. év első felében tartott köz-, bírósági és lelkészértekezlet gyűléseinek rövidített jegyzőkönyve*. Összeállította: GÖNCZY Béla. Szeghalom, 1924. 18.

⁸⁷ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 800/1919.

⁸⁸ GENG Antal–LEHOCZKY Antal: A Tanácsköztársaság 133 napja Etyek községben. In: ESTÉLYI Gyula–HETLINGER Pál–FARKAS GÁBOR–MAKKAY JÁNOS (szerk.): I. m. 54.

lakást kell biztosítani a lelkésznek.⁸⁹ Bodajkon az idős papot kilakoltatták, s egy nyirkos lakásba tették, hogy helyére a helyi direktórium egyik tagja költözhessen.⁹⁰

A lelkészi egzisztenciát megrendítő vagy ellehetetlenítő esetek rávilágítanak arra, hogy a korabeli szabályozások pusztá betartása is súlyos korlátok közé szorította az egyházat.

Túlzások

Ahogy az engedékeny eljárás, úgy néhol a túlzásokba esés is a tisztázatlan helyzetekből adódott. Nem derült ki a jogszabályokból, hogy az oktatási intézményekben található szakrális tárgyakkal mit kell tenni. Gyulán például Varga Béla református tanító egész egyszerűen államosította az iskolai harmóniumot.⁹¹

A központi épületek, parókiák, oktatási intézmények mellett a kórházakat is államosították, református szempontból kiemelkedik ezek között a Bethesda Gyermekkórház, amely mai napig is az egyetlen református egészségügyi intézményként funkcionál. A kórházak államosításáról szóló rendelet egészségügyi bizottságot alakított, melyeknek elsősorban az ellenőrzés volt a dolguk. A Bethesdát – szinte egyedülálló módon – nem államosították, mert a Nemzetközi Vöröskereszt a felügyelete alá vonta, mégis, ahol tudták, akadályozták a működését. A vörös uralom „az anyagi terhek mellett elviselhetetlen lelki nyomást gyakorolt a kórház vezetőségére és a diakonisszákra”.⁹² A hirtelen fel-felbukkanó direktórium tagok szerettek mindenbe beleszólni és beleavatkozni.⁹³ A Bethesdában felállított

⁸⁹ RL D/254. Szekszárdi Egyházközség iratai 3. doboz. Igazgatási iratok, 1913–1919. 3916/1919.

⁹⁰ FML XVI. 115. Bodajk.

⁹¹ Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára [továbbiakban: DREL] Egyházkerület iratai. Ügyviteli iratok 417. doboz.

⁹² GÉRA Eleonóra Erzsébet: I. m. 964.

⁹³ Az egészségügy fejetlenségére éppen egy tanácsülési beszámolón olvashatunk meglepő példát: „Megtörtént, hogy egy kerület munkástanácsa azon az alapon, hogy egy kórház abban a kerületben fekszik, bement abba a kórházba, ott rendelkezett, sőt, megtörtént az is, hogy egy munkástanács tag ott

tanács, a diakonisszák gúnyolása és hamis vádak terjesztése mind-mind akadályozták az egészségügyi ellátást. „A feljelentések eredményeképpen számos hosszadalmas vizsgálaton estek át. A Nemzetközi Vöröskereszt védelme ellenére különböző ürügyekkel többször átkutatták az épületeket, hol tíz hordó petróleumot, hol pedig elrejtett katonai fehéreneműket kerestek.”⁹⁴ A X. kerületi Munkástanács jegyzőkönyve, mely szerint a fehéreneműnek „az illető helyen semmiféle »produktív gazdasági rendelkezése« nem volt, hanem azoknak ott tartása súlyos sérelmével járt a proletárok érdekeinek”.⁹⁵

Biberauer Richárd intézeti lelkész április 30-án, a feszült események közepette lemondott lelkészi jellegéről.⁹⁶ Ez időben a Bethesda Gyermekkórházban több körözött ember is tartózkodott, mint például Darányi Ignác, vagy Kovácsy Sándor fővárosi református főgondnok. A kórház nem kérhetett ápolási díjat, pénzt viszont nem folyósítottak számára, így elapadtak a forrásai.⁹⁷ Ezért pont 1919. augusztus 1-jén bezárták a Bethesda Kórházat, mely aztán – svájci és angol segítségre támaszkodva – 1920 tavaszán indult újra.⁹⁸ A Győri Evangélikus Szeretetházhoz képest a Bethesda még jól is járt, hiszen a győri intézményt kiürítették és a „népjóléti hivatal rendelkezésére” bocsátották.⁹⁹

A túlzások közé sorolhatunk megannyi esetet, amikor a törvényekhez képest szigorúbban jártak el az egyházakkal. A piaristáknál a bútorok mellett a felszereléseket, sőt a szerzetesek könyveit is elvették.¹⁰⁰ Ugyanígy történt Sopronban: a plébánia

az egyik betegnek sajátkezűleg injekciót adott.” 1919. május 12. Beszámoló a VII. kerületi Munkás- és Katonatanács ülésén az Intézőbizottság munkájáról, és Biermann István felszólalása. In: PRÁGER Miklós és mások (szerk.): I. m. 471.

⁹⁴ GÉRA Eleonóra Erzsébet: I. m. 964–965.

⁹⁵ A Tanács elnökének beszámolója a budapesti X. ker. tanács ülésén. In: PRÁGER Miklós és mások (szerk.): I. m. 358. (Kiemelés tőlem – Cs. A.)

⁹⁶ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 779/1919.

⁹⁷ GÉRA Eleonóra Erzsébet: I. m. 964–965.

⁹⁸ Uo. 965.

⁹⁹ MNL GYMSML XVI. 1. fond XVI. 1. 3. doboz. 789.

¹⁰⁰ SZAKÁL Ádám: A magyar piaristák a Tanácsköztársaság idején. In: FORGÓ András (szerk.): *A Piarista Rend Magyarországon*. Szent István Társulat, Budapest, 2010. 189.

felszereléseit mind köztulajdonba vették. Tehát nem csupán az egyházi vagyont, hanem a plébános bútorát is rekvirálták.¹⁰¹ Lajtafalun a katolikus pap személyes vagyonát szintén likvidálták.¹⁰²

Balog Gyula tápiószelei lelkészt 1919. május 1-jén elűzték parókiájából, „melyet eltávozása után helybeli vörösörök teljesen kifosztottak, minden mozdítható tárgyat elemelvén, részben összetörvén. Nem a saját hívei, más vallásúak cselekedték e vandalizmust”¹⁰³ – számolt be a történekről a lelkész, aki talán az eset szövegményeként mondott le 1920. április 11-én helyi állásáról.

A kálózi lelkész március 31-i levele szerint a helyi Munkástanács betiltotta az igehirdetést. A lelkészt ráadásul megfenyegették, mondván, ha nem tesz eleget az intézkedésnek, a templomot egész egyszerűen bezárják.¹⁰⁴ Ugyanitt betiltották a templomi vallásoktatást is.¹⁰⁵

Révész Kálmán püspöki jelentésében említ egy olyan esetet is, amikor az úrvacsorai kelyhekből és aranyedényekből rendeztek ivászatot a kommunisták és feleségeik, „ágyasaik”, de „mene, mene, tekél, ufarszin”,¹⁰⁶ ennek is vége lett.¹⁰⁷ Nyíregyházáról is elvitték a kegyszereket,¹⁰⁸ ugyanígy tettek Nagykállón.¹⁰⁹

Balanyi György négy olyan templomot említ, amelyet köztulajdonba vettek, köztük a budavári Mátyás-templomot.¹¹⁰ A re-

¹⁰¹ SL XVI. 105. 4. doboz.

¹⁰² SL XVI. 105. 1. doboz. 48/1919.

¹⁰³ *A Kecskeméti Református Egyházmegye Közgyűlésének jegyzőkönyve.* I. m. 23.

¹⁰⁴ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 634/1919.

¹⁰⁵ Uo.

¹⁰⁶ Arámi kifejezés, Dániel könyvében szerepel. A történet szerint a babiloni udvarban a jeruzsálemi templom kegytárgyaival rendeztek lakomát, ekkor megjelent egy kéz, és ezeket a szavakat írta fel a falra. A felirat megjövendölte Bél-sur-aszur babiloni uralkodó bukását.

¹⁰⁷ Püspöki jelentés. Tiszáninneni Református Egyházkerület 1920. július 1-jei, Miskolcon tartott közgyűlése. 19.

¹⁰⁸ MNL OL K-46 PTI 605. f. 12. doboz. II/30. ó. e. Nyíregyházáról. 4.

¹⁰⁹ Uo. 79.

¹¹⁰ A Mátyás-templom mellett a Krisztina téri, a tabáni és a józsefvárosi katolikus templomokat említi. Lásd BALANYI György: *Egyház és vallás.* In: GRATZ Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon.* 1. kiad. Franklin Társulat,

formátus Lorántffy Egyesület budapesti imaházát is lefoglalták a tisztviselőtelepi Család utcában.¹¹¹ Székesfehérváron az ortodox izraelita téli imaházat és rituális fürdőt is államosították, azzal az indoklással, hogy elég egy imaház, s a rendelet nem tesz említést fürdőről.¹¹²

Túrkevéen szélsőséges buzgalommal idejekorán, március 25-én lefoglalták a gyülekezeti készpénzt, az alapítványokat. Megtiltották a vallástanítást, éneklést, imádkozást, majd kimondták, ha a templomra nem lesz szükség, gyűlésekre fogják használni. A lelkész a jelentését azzal zárta, hogy várják, mikor teszik ki őket a lakásból.¹¹³

A Győrteleki Református Egyházközségben bezúfoltak mindent (vagyont, kegytárgyakat, hivatali bútorokat) egy szobába, amelyet utána lezártak, bár a lelkész megmondta nekik: „Figyelmeztettem őket, hogy erőszakos eljárásukért Isten megveri őket.”¹¹⁴ Utána állásáról is le akarták mondatni, sikertelenül.¹¹⁵

Összegzés

A diktatúra igényt tartott az egyházak anyagi javaira. Az egyházi ingóságok és ingatlanok államosításának természetesen vitathatatlan ideológiai háttere is van, ugyanakkor az adott helyzetben, a több mint négy évig tartó háború után, az ország területi – és gazdasági – egységének megszűnésével, az egyházak tulajdonában olyan jelentős erőforrások voltak, amelyhez a proletárállam nyúlhatott. Ez nem jelenti azt, hogy szellemi hódítást nem akart végezni, nem csupán az egyházak elleni

Budapest, 1921., 2. kiad.: Reprint. Vál.: KUPA László. Vadszóló Kiadó, Budapest, 2003. 138.

¹¹¹ Egyházaink a kommunizmusban. *Kecskeméti Reformátusok Lapja*, 1919. szeptember 28. 4.

¹¹² JUHÁSZ Viktor: *A proletárdiktatúra és előzményei Székesfehérvárott*. Csitáry Nyomda, Székesfehérvár, 1927.

¹¹³ TTREL I. 33. Nagykunsági Egyházmegye iratai. I. Igazgatási iratok. 99–100. doboz. 1919–1920. 131/1919.

¹¹⁴ MNL OL K-46 PTI 605. f. 12. doboz. II/31. ó. e. 9.

¹¹⁵ MNL OL K-46 PTI 605. f. 12. doboz. II/31. ó. e. 11.

fellépéssel, hanem az egyházak működésének befolyásolásával is: „A proletár tiszteletben tartja a templomokat, de kérlelhetetlenül elvárja, hogy azokban az ő becsületes törekvéseit támogassák.”¹¹⁶ A Vallásügyi Likvidáló Hivatal prioritásként kezelte az egyházi vagyon államosítását, ami kettős célt szolgált: nem csupán ingatlanoknak és anyagi eszközöknek a tanács hatalom céljaira való felhasználását tette lehetővé, de hosszabb távon az egyházak befolyásának visszaszorítását, működésük elsorvasztását is. Ezek mentén érdemes megfontolni Szalva János 1978-ban írt gondolatait: „A Tanácsköztársaság egyházpolitikai intézkedései: az egyházi vagyon szekularizálása, az iskolák államosítása, az egyházak közjogi állásának és állami támogatásának megszüntetése, az egyházi kiváltságok eltiltása a kálvinista egyház alapvető politikai, gazdasági és ideológiai érdekeit sértette meg, az egyházvezetés és a lelképásztorok többségének nyílt vagy burkolt ellenkezését váltotta ki.”¹¹⁷

Az egyházi vagyon, melyet sikeresen vettek el, felbecsülhetetlen volt. Anyagiak terén, egy jelentés szerint, Budapesten 185 egyházi intézményt likvidáltak, a vidéki 485 egyházi ingatlan mellett.¹¹⁸ A legteljesebb „munkát” Budapesten végezték, itt pontos kimutatásunk is maradt a számokról. Az egyházi vagyon összesített értéke itt 204,5 millió korona volt, ebből a reformátusoktól 26 290 663 korona.¹¹⁹ Nyíregyházán közel 750 000 koronát vettek el az egyházaktól.¹²⁰ Érdemes ezt összevetni az államsegély nagyságával, melyet viszont a proletárdiktatúra nem szüntetett meg, sőt végig kiutalta az egyházak részére.¹²¹ Egy

¹¹⁶ A vallás. Rőpirat. Politikatörténeti Intézet Levéltára II/27/1919/1463.

¹¹⁷ SZALVA János: *A Magyar Tanácsköztársaság egyházpolitikájának néhány kérdése*. Szakdolgozat. 1978. MNL OL XIX-A-21-C. Állami Egyházügyi Hivatal 4. doboz 41. 14-15.

¹¹⁸ MNL OL K-46 PTI 605. f. 6. doboz. II/5a. Huszár Károly kéziratai a Tanácsköztársaságról. 292.

¹¹⁹ Uo. Katolikus: 114 704 065 K-80. f.; Izraelita: 44 511 628 K-62. f.; Református: 26 290 663 K-64. f.; Evangélikus: 16 332 044 K-44 f.; Unitárius: 1 269 510 K-19. f.; Görögkeleti: 1 397 020 K-52. f.; összesen: 204 504 933 K-21. f.

¹²⁰ MNL SZSZBL XVI. 11. 1. doboz. 52/1919.

¹²¹ A propagandafüzetben egyértelműen a kongrua leállítása mellett érveltek: „Az úgynevezett »szegényebb egyházak« (nálunk a protestáns hitfelekezetek) papjaitól pedig megvonja a burzsoáállamban élvezett állami segítséget (fi-

számvevőszéki jelentés szerint ez az állami pénzüsszeg mindösszesen 160 000 koronát ért el¹²² – tehát eltörpült az elvett pénzforrásokhoz képest. Vásárhelyi Pál soltvadkert református lelkész joggal tette föl a kérdést, hogy minek utalják ki, ha utána elveszik.¹²³

A likvidálás során ösztönözték a biztosokat is, hiszen a Forradalmi Kormányzótanács március 25-i közlése szerint a lefoglalások után 20% jutalom járt.¹²⁴ De mi történt az elkobzott hatalmas vagyonnal? Ebben sem volt egységes intézkedési terv. A Budapesti Református Egyházközségben a likvidálás április 14–15-én megtörtént, ezután csak a politikai megbízott engedélyével történhetett utalás.¹²⁵

Az egyházi vagyon likvidálásával kapcsolatos konkrét példákon keresztül is láthatóvá vált, hogy a Tanácsköztársaság egyházpolitikájának egyáltalán nem volt egységes végrehajtása. Nem csak azért, mert joghézag keletkezett, amiből jóhiszemű vagy rosszindulatú megnyilvánulások, tettek következtek. A fenti példák azt mutatják, hogy bizonyos esetekben a végrehajtás során túl is mentek az előírásokon, egyes papok, lelkészek személyes tulajdonát, a mindennapi vallási működéshez szükséges templomi eszközöket is elkobozták. Ugyanakkor lehetséges volt az egyházi vagyon likvidálásával kapcsolatos intézkedések halogatása, elszabotálása, részleges végrehajtása is. Mindez a fellelt példák alapján nem mutat régióknak megfeleltethető mintázatot. Ugyanakkor feltételezhető, hogy a helyi sajátosságoknak, helyi társadalom jellegének, az 1918–1919-es helyi elitváltás módjának és mértékének szerepe volt abban, hogy adott községben miképp állt hozzá a helyi vezetés – az akár a saját értékrendjével, meggyőződésével ellentétes – központi akarat végrehajtásának. Nagyon sok múlt a

zetéspótlékot, illetménykiegészítést stb.) mert egyrészt működésüket nem itéli nélkülözhetetlen termelési munkának, másrészt nem akarja igénybe venni azt az adminisztratív tevékenységet, amit korábban kifejtettek.” *Paplak és templom*. Közoktatásügyi Népbiztosság kiadása, Budapest, 1919. 2.

¹²² BELLER Béla: A Tanácsköztársaság és a vallás. *Világosság*, 1969/4. 99.

¹²³ RL A/1 b. 201. doboz. 1919. évi iratok 797/1919.

¹²⁴ IMRE Magda–SZÜCS László (szerk.): I. m. 70.

¹²⁵ *Új Reformáció*, 1919. április 27. II. évf. 17. sz. 1.

diktatúra helyi képviselőin, a Tanácsköztársaság helyi szellemi bázisán, ha volt egyáltalán. A feltártak abba az irányba mutatnak, hogy vidéken számos esetben a proletárdiktatúra nem volt képes maradéktalanul érvényt szerezni akaratának – az egyházi tulajdon államosításával kapcsolatban sem. Míg úgy tűnik, a fővárosban teljes egészében végrehajtották a likvidálást, volt, ahol el sem kezdték. A lakosságot megszorító intézkedések, rekvirálások (például lakásszabályok), államosítások egyaránt sújtották az egyházakat is. Korszakunkban megnőtt a templomba járók száma, több helyen az adakozási kedv is, a lakosság szűkös anyagi helyzete ellenére. A Református Egyház túlélte az első hazai proletárdiktatúrát, de 1919 augusztusára sok minden megváltozott benne és körülötte.

